

O KRITÉRIU SPOLOČENSKÉHO POKROKU

IVAN SÝKORA, Ústav marxizmu-leninizmu UPJŠ, Prešov

SÝKORA, I.: On the Criterion of Social Progress, *Filozofia*, 30, 1975, No 3, p. 313—322

Marxist philosophy considers the development of power of production as an elementary source, source of progress. That source or basis effects the whole history of mankind and convincingly proves that from one formation to another the development of power of production reaches the rising trend and its rate is gradually increasing. The development of power of production finally determines the development of all other aspects of the social life.

Marxistická filozofia v porovnaní so subjektivistickými, voluntaristickými a inými antivedeckými koncepciami o spoločenskom progrese vychádza z priznania existencie objektívneho kritéria spoločenského pokroku, ktoré je nezávislé od subjektívnych hľadísk, sympatií a ideálov jednotlivých ľudí i od kolektívnych sociálnych subjektov.

Pravda, meradlo historického pokroku nemožno odvodzovať z abstraktných ideí o pokroku vôbec, ale zo špecifických črt konkrétneho progresu. Za základný zdroj, prameň pokroku pokladá marxistická filozofia rozvoj výrobných síl. Tento zdroj, základ pôsobí cez celé dejiny ľudstva a presvedčivo dokazuje, že rozvoj výrobných síl dosahuje od formácie k formácii vzostupný trend a jeho tempo sa postupne zvyšuje. Teda základom spoločenského vývinu a pokroku, jeho zdrojom je rozvoj výrobných síl. Tento rozvoj výrobných síl napokon determinuje rozvoj všetkých ostatných stránok spoločenského života. Prítom rozvoj výrobných síl treba chápať v celej štruktúre, vrátane pracujúcich mäs, a neredukovať ho, ako sa to občas robí, len na výrobný, resp. technický progres a ekonomický efekt. Rozvoj výrobných síl, vrátane človeka ako výrobnej sily, bezprostredne alebo sprostredkovane podmieňuje ostatné druhy a formy celkového spoločenského pokroku: sociálny, politický, morálny, kultúrny, umelecký progres a pod. Pokrok v oblasti výrobných síl podmieňuje v konečnom dôsledku nielen progres vo sfére výrobných vzťahov, ale aj v duchovnom rozvoji spoločnosti. Zrejme je tu však aj dialektika spätnej väzby.

Kvalitatívne vyššie spoločenské systémy vytvárajú väčšie vnútorné možnosti pre rozvoj výrobných síl, tohto prameňa sociálneho pokroku. Môžeme povedať, že pri striedaní jednotlivých spoločensko-ekonomických formácií každý vyšší stupeň bol progresívnejší v porovnaní s predchádzajúcim, lebo vytváral väčšie možnosti pre rozvoj výrobných síl, pre rýchlejšie tempo ich rozvoja, predovšetkým pre rozvoj celej spoločnosti aj samého človeka. Hoci nové sociálne systémy, v porovnaní so starými formáciami, nie sú schopné ihneď zabezpečiť rýchlejší rozvoj výrobných síl, treba brať do úvahy práve potencionálne možnosti novej formácie, ktoré sa môžu po istom časovom odstupe realizovať. Predchádzajúca formácia ich nie je schopná realizovať, lebo ich nemá a fakticky už vyčerpala všetky svoje možnosti. Kvalitatívne vyššie spoločenské systémy antagonistických

formácií predstavovali relatívny pokrok, lebo miera nezávislosti ľudí od prírody sa zvyšovala a vytvárala sa dokonalejšia organizácia spoločnosti, vyššia miera a možnosť slobody pre všetkých a osobitne pre určité vrstvy obyvateľstva.

Hoci nové spoločenské formácie nedosahujú ihneď úroveň výrobných síl v technike a produktivite práce predchádzajúcich spoločenských sústav, nijako to neznamená, že by ich postupne nemohli predstihnúť. Každá kvalitatívne vyššia formácia predstihuje predchádzajúcu formáciu — ako sme uviedli — práve v možnostiach rozvoja výrobných síl, hoci úroveň rozvoja techniky môže dočasne zaostávať (napr. socialistické krajiny v súčasnosti vo viacerých smeroch zaostávajú za úrovňou výrobných síl z technickej stránky i v produktivite práce za USA).

Uvedená skutočnosť nás vedie k záveru, že zúžiť kritérium spoločenského pokroku iba na stav technickej stránky výrobných síl a technickú stránku výrobných síl na produktivitu práce, na výrobu — ako sa to občas robí aj v našej literatúre — je nesprávne a vedie k revizionizmu. Ak by sme takto chápali kritérium spoločenského pokroku, zostali by sme v hrubom ekonomizme a technokratizme. Približovali by sme sa tým ku koncepciám industriálnej spoločnosti, ktoré reprezentuje napr. Walter Rostow, popredný americký ekonóm, antikomunista, autor knihy *Štádiá ekonomického rastu. Nekomunistický manifest*. Aj on totiž redukuje kritérium humanizačno-emancipačného pokroku len na súhrn niektorých technicko-ekonomických ukazovateľov, na techniku, technológiu, objem výroby a pod. Za kritérium istej vývinovej etapy ľudstva považuje tak daný stav vedy a techniky a z nich vyplývajúce možnosti výroby. Jednostranne preceňuje hladisko s'upňa výroby a výrobu zužuje na zložku techniky, technológie a aplikácie vedy vo výrobe, absolutizuje technickú i technologickú stránku výrobných síl, pričom zámerne nerešpektuje charakter výrobných vzťahov a triednu štruktúru spoločnosti. Z tohto hladiska hodnotia Rostowovu teóriu aj sovietski autori G. P. Daviduk a V. I. Bovš. „Z teoreticko-gnozeologického hladiska sa teória W. Rostowa a jeho stúpencov vyznačuje mimoriadne jednosťanným a navyše vulgárnym prístupom k poňatiu spoločenského vývoja a s'upňov, ktorými tento vývin prechádza. Rostow, ktorý skúma napr. historický proces z hladiska ekonomiky, redukuje ekonomiku na súhrn technicko-ekonomických ukazovateľov a súčasne ignoruje sociálno-ekonomické aspekty spoločenského vývinu: výrobné vzťahy, formu vlastníctva, zdroje vykorisťovania robotníckej triedy za kapitalizmu, sociálne antagonizmy a triedny boj.“ (4, s. 285)

Technický a vedecký progres fetišizuje a abso'utizuje aj Raymont Aron, autor diela *Osemnásť prednášok o industriálnej spoločnosti*. Podľa neho rozhodujúce sú technické kritériá progresu, ktoré interpretuje izolovane od spoločenských vzťahov. Tým, že jednostranne preceňuje technické a technologické aspekty, sleduje jeden cieľ, poprieť nevyhnutnosť sociálnej revolúcie, nevyhnutnosť zániku kapitalizmu.

Podobné stanovisko zastáva aj J. Fourastié. Aj on stotožňuje vedecko-technický pokrok s celkovým humanizačno-emancipačným pokrokom. V práci *Veľká nádej 20. storočia* podčiarkuje, že „technický pokrok bol bezprostredne

i nepriamo jedinou hybnou silou historickej evolúcie a tendencií, ktoré vždy odporovali revolúciám". (10, s. 117) Podľa neho bol technický progres vždy tendenciou, ktorá odporovala revolúciám, politickým systémom i ekonomickým krízam. (11, s. 27)

Súčasná buržoázna ideológia sa usiluje vytvoriť v poňatí sociálneho progresu ideologickú protiváhu marxisticko-leninskej teórie. Najčastejšie v podobe rôznych odtienkov technokratických teórií („teória priemyselnej spoločnosti“ W. W. Rosowa, R. Arona a J. K. Galbraitha, „postindustriálnej spoločnosti“ Z. Bella, „technologickej spoločnosti“ Z. K. Brzezinského) absolutizujú a fetišizujú úlohu techniky v spoločenskom vývine. Podľa týchto teórií hlavným obsahom súčasnej epochy nie je prechod od kapitalizmu k socializmu, ale prechod od industriálnej spoločnosti k spoločnosti postindustriálnej, superindustriálnej a technologickej.

S vplyvmi týchto teórií, ako je známe, stretávali sme sa aj v našej domácej produkcii koncom šesťdesiatych rokov, keď niektorí autori pri rozpracúvaní obrazov charakteru súčasného vedeckotechnického pokroku zabúdali na základnú charakteristiku našej epochy.

Výstavba technokratických teórií obsahuje niektoré všeobecné metodologické princípy. Je to idea o úplnej autonómii technického progresu a technických prostriedkov vo vzťahu k spoločenským podmienkam. Sú to ilúzie o výnimočnosti a o jedinečnej úlohe techniky v porovnaní s ostatnými sférami ľudskej aktivity, sú to predstavy a ilúzie o spontánnej zmene sociálnych vzťahov v dôsledku vedeckotechnického pokroku. V týchto teóriách sa technika predstavuje ako autonómny, len svojím vnútorným zákonitostiam podliehajúci fenomén, od ktorého možno očakávať vyriešenie všetkých sociálnych problémov. Politické jadro a zmysel týchto teórií je napokon v popieraní nevyhnutnosti uskutočnenia socialistickej revolúcie v kapitalistických krajinách.

V súlade s týmito buržoáznymi technokratickými koncepciami vedeckotechnického pokroku aj revizionisti podávajú veci tak, aby sa vzťahy ľudí menili automaticky len v dôsledku vedeckotechnického pokroku. Napríklad aj R. Garaudy nepokladá za hlavný obsah a hlavnú tendenciu súčasnej epochy prechod od kapitalizmu k socializmu, ale vedeckotechnickú revolúciu. Absolutizuje ju a pokladá ju za „fundamentálnu zmenu našej epochy“. (12, s. 16) Absolutizujú úlohu vedy vo vývine spoločnosti, tvrdí, že „v USA v dôsledku vedeckotechnického pokroku sa prenikavo mení spoločnosť, čo vylučuje nevyhnutnosť revolúcie“. (12, s. 41—59) Aj juhoslovanský filozof R. Supek absolutizuje úlohu techniky vo vývine spoločnosti a na tomto základe chce nahradiť sociálnu revolúciu vedeckotechnickou revolúciou. Ako poukazujú sovietski autori G. P. Daviduk a V. I. Bovš, z jeho interpretácie vyplýva, že pre hospodárske a iné úspechy krajín nie je rozhodujúci charakter spoločensko-ekonomického zriadenia, od ktorého — ako je známe — do značnej miery závisí tempo a zameranie pokroku, ale bezprostredne technika. (14, s. 282)

Podľa R. Garaudyho „čím je krajina hospodársky a technicky vyspelejšia, tým viac závisí jej hospodársky a spoločenský pokrok bezprostredne od vedeckého pokroku“. (12, s. 23) Z toho vyplýva — ako hovoria G. P. Daviduk

a V. I. Bovš — že tá krajina, ktorá je technicky a hospodársky najvyspelejšia, je najďalej aj vo sfére spoločenského pokroku.

Tieto technokratické a revizionistické koncepcie pokroku a jeho kritérií sú jednostranné, lebo redukujú celkový spoločenský pokrok len na technický pokrok. Technický a humanizačno-emancipačný (celkový spoločenský) pokrok nemožno však podľa nášho stotožňovať už preto, lebo pojem sociálny (spoločenský, historický) pokrok je obsahovo omnoho bohatší a širší ako pojem technický progres. Technický pokrok je iba súčasťou celkového spoločenského pokroku, a to napriek tomu, že je jeho zdrojom, prameňom a hybnou silou. Technický pokrok interpretujeme ako kľúčovú sféru, podmienku sociálneho pokroku, pričom technický progres dnes predstavovaný vývinom vedy a techniky, nemôžeme chápať sám osebe, izolovane od ďalších spoločenských procesov a sfér, najmä od charakteru spoločensko-ekonomických vzťahov.

Niektorí ideológovia súčasnej buržoázie zastávajú však vo svojich koncepciách aj negatívny postoj k pokroku vo vede a technike. Sociálne zlo, s ktorým sa stretávajú v kapitalistickom svete, pripisujú práve súčasnému vedecko-technickému pokroku. Podľa nich veda a technika je príčinou a zdrojom odcudzenia človeka, jeho mravného spustnutia, duchovnej krízy, degradácie človeka na jednorozmernú bytosť, rozpoltenia jeho osobnosti a pod. V ich koncepciách sa odmietajú pozitíva moderného civilizačného progresu. Veda a technika sa interpretuje ako človeku odcudzená autonómna sila, ako démon našej doby, ktorý sa vymaňuje z područia človeka, aby ho napokon zničil.

Negatívny vzťah k súčasnej vede a technike je reprezentovaný existenciálno-antropologickým prúdom v súčasnej buržoáznej filozofii, tzv. kultúrnou kritikou. V interpretácii predstaviteľov teórie kultúrnej kritiky (H. Marcusa) vymoženosti vedy a techniky fatálne fixujú porobu človeka jeho vlastným dielom. Východiskom človeka z tejto poroby má byť „veľké odmietnutie“ civilizačného procesu.

Negatívny vzťah k vedeckotechnickej revolúcii zaujíma aj K. Kosík. Ovplyvnený Heideggerom, nazýva termín vedeckotechnická revolúcia „frázou, mysifikáciou, ktorá zakrýva skutočné problémy modernej doby, modernej techniky a modernej socialistickej revolúcie“. (6)

* * *

Pri určení kritéria spoločenského pokroku nesmieme zabúdať na ľudskú zložku, ktorá je v dejinnom vývine funkčne najdôležitejšia.

Rozvoj človeka je z tohto hľadiska aj konečným kritériom rozvoja techniky a produktivity práce a rozvoj techniky a produktivity práce je zase hlavnou podmienkou či predpokladom civilizačného vývinu človeka — ľudstva. Pritom tento pokrok je v doterajších dejinách protirečivý, jeho nositeľom, tvorcom sú predovšetkým pracujúce masy, ale často sa jeho výsledky obracajú bezprostredne proti nim. V antagonistických spoločnostiach sa totiž vyrába, tvorí a rozvíja veda i umenie bezprostredne a predovšetkým pre vykorisťovateľov a len sprostredkovane pre ľudí vôbec, či pre tých, ktorí ako pracovné sily tvoria bezprostredne

zložku výrobných síl. Ale aj tu možno posudzovať každý spoločensko-ekonomický systém z hľadiska toho, čo poskytuje pracujúcim masám v porovnaní s predchádzajúcim systémom, aj z hľadiska tých historických perspektív či vytvárania tých objektívnych predpokladov, ktoré sú nevyhnutné pre neskorší rozvoj blahobytu a slobody pracujúcich ľudí a vôbec budúcich možností rozvoja ľudskej civilizácie a kultúry.

Z toho, čo sme povedali, vyplýva, že prednosť socialistického systému spočíva nielen v tom, že vytvára väčšie možnosti pre rozvoj výrobných síl v podobe techniky a produktivity práce, ale predovšetkým v tom, že už dnes reálne a najmä perspektívne poskytuje človeku, pracujúcim masám — týmto súčasťami výrobných síl — omnoho humanistickejšie dôsledky vývinu ako kapitalizmus.

Pri kritériu spoločenského vývinu treba brať do úvahy aj dané výrobné vzťahy, a teda všetky reálne podmienky humanizácie práce a života.

Pokrok teda chápeme ako v podstate humanizačný proces, ako proces humanizácie prírody, ľudskej spoločnosti i jednotlivca. To vôbec neznamená subjektivistický postoj, lebo humanizácia prírody, spoločnosti a človeka koniec-koncov závisí od stavu výrobných síl ako zdroja pokroku.

Z toho, čo sme povedali, vyplýva, že treba bližšie vymedziť a rozlíšiť kritérium, meradlo pokroku od sociálneho základu, zdroja, prameňa tohto pokroku. Predpokladáme, že zdroj a kritérium nie je celkom to isté, hoci majú mnoho spoločného. Predsa rozvoj výrobných síl, predstavovaný ako rozvoj výroby pre výrobu, nie je pokrok, ale pokrokom je výroba pre humanizáciu spoločnosti a človeka. To však závisí od charakteru vlastníckych pomerov a výrobných vzťahov. Výroba je len prostriedkom a prostriedok nemôže byť kritérium, kritériom môže byť skôr cieľ výroby. Z povedaného vyplýva, že v kritériu spoločenského pokroku má svoje miesto aj dosiahnutý stav v humanizácii prírody, „podmienok spoločenského vývoja, aj charakter výrobných vzťahov, ktoré celkove určujú cieľ výroby, možnosti uplatnenia a rozvoja ľudí ako ľudí. Napokon ku kritériu spoločenského pokroku musíme pristupovať aj z hľadiska perspektív rozvoja spoločnosti a možností realizácie ideálov humanizácie človeka.

Progresívny charakter kvalitatívne vyšších výrobných vzťahov možno celkove presne určiť ich schopnosťou zabezpečiť podmienky pre najefektívnejší rozvoj výroby a kultúry a najmä pre uspokojenie potrieb pracujúcich mas a ich rozvoj. Nové spoločensko-ekonomické vzťahy zabezpečujú (nie vždy ihneď) rýchlejší rozvoj výrobných síl a ich efektívnejšie využitie. Teda rozvoj technickej stránky výrobných síl, tento zdroj, prameň sociálneho pokroku nemôže sa rozvíjať a narastať sám osebe. Ak ho ľudia rozvíjajú predovšetkým ako podmienku a prostriedok svojho vlastného vývinu a rastu, potom spoločenský systém, v ktorom sa to uskutočňuje, je progresívnejší v porovnaní so systémom, v ktorom sa rozvíja výroba predovšetkým na účely ľudí bezprostredne nepracujúcich, netvoriacich hodnoty pre život.

Ako teda vysvetliť progresívny rozvoj výrobných síl, a tým fakticky urýchlenie historického progresu?

Teoretici Druhej internacionály, ktorí stotožňovali pojem výrobných síl s technikou, videli príčinu rozvoja techniky, podobne ako Saint Simon, v rozvoji

prírodných vied. Rozvoj výrobných síl odvodzovali tak od rozvoja jednej z foriem spoločenského vedomia. Konečnú príčinu, zdroj spoločenského vývinu idealisticky hľadali vo sfére foriem spoločenského vedomia. Tento zdroj však všeobecne spočíva v materiálnej potrebe ľudí uľahčiť si a súčasne sproduktívniť vlastnú prácu, dobyť si viac životných prostriedkov. V antagonistických spoločnostiach ľudia sa snažia získať tieto prostriedky do vlastníctva a využívať ich na svoje ciele.

Rozvoj výrobných síl ako zdroj spoločenského pokroku a vývinu nebol vždy priamočiary. Dejiny poznajú obdobie stagnácie, úpadku a ničenia výrobných síl. Ani prechod od nižších spoločenských kvalít k vyšším nebol vždy automaticky sprievádzaný nepretržitým rastom výrobných síl. V západnej Európe pri prechode z otrokárskej spoločnosti do feudálnej došlo k značnému rozkladu výrobných síl. V 10. stor. bolo feudálne zriadenie v západnej Európe v podstate už vytvorené. Avšak úroveň rozvoja výrobných síl, technický a výrobný pokrok, produktivita práce v začiatočnom štádiu stagnovali. V porovnaní s otrokárskou spoločnosťou zaostávali za úrovňou výrobných síl a stupňom produktivity práce v rozvinutej otrokárskej spoločnosti. Až v 12. stor. feudalizmus v západnej Európe dosiahol a predstihol vo výrobe, technike a produktivite práce úroveň rozvoja dosiahnutú starým Rímom. Nová, kvalitatívne vyššia spoločenská štruktúra (feudalizmus) teda napokon predstihla starý spoločenský systém vo vnútorných možnostiach rozvoja výrobných síl.

Napokon intenzita a produktivita práce vo feudálnej ekonomike bola v priemere vyššia ako v ekonomike starovekého Grécka a Ríma a v spoločnostiach starého Východu. Aj socialistická spoločnosť vytvára neporovnateľne väčšie vnútorné možnosti pre rozvoj výrobných síl ako kapitalizmus, a to nie iba v rovine techniky výroby, ale aj v možnosti ich rozvoja a uplatnenia človeka, v rozvoji jeho ľudských potencií a kvalít.

V kapitalizme sa objavuje diskrepancia medzi možnosťami, ktoré pre rozvoj výrobných síl, najmä pre ľudskú zložku, poskytuje rozvoj vedy a techniky, a možnosťami ich využitia pre blahobyť, slobodu, vzdelanostný a kultúrny rozvoj pracujúcich. Kapitalistické výrobné vzťahy a ich dnešné monopoly sú prekážkou pri využití týchto možností. Napriek uvedeným skutočnostiam úroveň rozvoja výrobných síl, rozvoj výroby, vedy a techniky i stupeň produktivity práce sú ešte v najvyvinutejších kapitalistických krajinách v niektorých smeroch vyššie ako v socialistických krajinách, keďže socialistické krajiny museli prekonávať ekonomickú zaostalosť, ktorú zdedili od starého systému.

Teda rozvoj výrobných síl, najmä ich výrobnotechnickej stránky je základným predpokladom rozvoja človeka, no nie je jednoznačným kritériom spoločenského vývinu a pokroku.

Nové výkonnejšie a kvalitnejšie pracovné nástroje vyvolávajú aj isté zmeny v ľudskej zložke výrobných síl, vyvolávajú nové pracovné návyky, revolucionizujú deľbu práce, pracovne zdokonaľujú a rozvíjajú aj človeka, túto základnú zložku výrobných síl. Treba však zdôrazniť, že pracovné prostriedky sa môžu vyvíjať aj tak, že menia človeka len na jednoduchú abstraktnú pracovnú zložku

výrobných síl, na jednoduchú pracovnú silu, podriadenú výrobo-technickej zložke a výrobe zisku — kapitálu.

Z výrobo-technickej stránky výrobné sily na pozadí dlhodobejšieho vývinu ľudstva sústavne rastú a stávajú sa stále zložitejšími v porovnaní s predchádzajúcimi výrobnými spôsobmi. Tento proces vedie k spoločenskému pokroku. Otrókarska spoločnosť disponovala zložitejšími výrobnými silami ako prvotnopospolná spoločnosť, feudálna zložitejšími ako otrókarska spoločnosť, kapitalizmus zložitejšími, ako sú výrobné sily feudalizmu, a výrobné sily v socializme budú zložitejšie ako v kapitalizme.

Avšak výrobné sily a ich rozvoj si nemožno predstaviť ako akýsi samostatný svet, jestvujúci mimo ľudí. Už rozvoj výroby si nemožno predstaviť bez ľudskej aktivity a tvorivej iniciatívy širokých mas.

Bolo by ešte horšie redukovať človeka len na výrobcu, chápať ho iba jednostranne ako súčasť výrobných síl a jeho univerzálnu živú činnosť obmedziť iba na prácu, hoci nemožno poprieť, že je rozhodujúcou zložkou akéhokolvek stavu a formy výrobných síl. Podstata človeka sa tým však nevyčerpáva, lebo človek je otvorenou mnohodomenzionálnou bytosťou. Človek je špecifická, univerzálna bytosť so špecifickými prejavmi a jeho výrobná činnosť, ktorá sa historicky obsahovo mení, je síce základnou formou jeho univerzálnej životnej činnosti, ale predsa iba jednou formou v univerzálnosti existujúcich a možných foriem jeho činnosti. To znamená, že nemôžeme absolutizovať úroveň výrobných síl, dosiahnutú v určitom, presne ohraničenom období v krajinách s rozličným sociálnym systémom, a potom ňou operovať ako kritériom vyspelosti a pokroku. Musíme rozlišovať momentálnu úroveň rozvoja výrobných síl a vnútorné možnosti rozvoja výrobných síl v tej-ktorej formácii. Túto myšlienku zdôrazňujeme najmä preto, lebo aj v našej literatúre sa dosť zaužíval pohľad, ktorý úzko technokraticky redukuje spoločenský pokrok a jeho základné kritérium na rozvoj výrobných síl a tie sily navyše na ich nástrojovú, technickú stránku a na produktivitu práce. Tento pohľad zabúda na ľudskú zložku výrobných síl — *na pracujúceho človeka, a to nielen na jeho vzdelanostnú a kvalifikačnú pripravenosť, na jeho odborné vedomosti a znalosti, na jeho úroveň, ale aj na jeho slobodu; na uspokojovanie nielen jeho materiálnych ale aj kultúrnych potrieb, na jeho morálnu, estetickú a zmyslovú stránku.* Napokon človeka nemožno zredukovať iba na zložku výrobných síl. Človekom je totiž aj ten, kto bezprostredne nevyrába a nie je teda zložkou výrobných síl. Preto súhlasíme s N. Petrosianovovou, keď k tomuto problému kriticky poznamenáva: „Jednota sociálneho a antropologického aspektu problému človeka v leninizme sa prejavuje v jeho koncepcii sociálneho pokroku a jeho kritérií. Tak ako Marx, aj Lenin považoval problém človeka za cieľ i kritérium sociálneho pohybu. Tento aspekt leninského prístupu k sociálnemu pokroku, žiaľ, sme ešte v našej literatúre patrične neosvetlili a nerozanalyzovali. Vo vydaných prácach sa kritérium spoločenského progresu často redukovalo len na výrobné sily, na úroveň ich rozvoja, a ak bola reč o človeku, nezriedka sa o ňom hovorilo len ako o výrobnéj sile... (5. s. 96)

Ak sa úroveň rozvoja výrobných síl, ich momentálny vzťah interpretuje

sám osebe, izolované od sociálno-ekonomických vzťahov, od sociálneho systému, od reálneho stavu samých výrobcov, môže to potom vyvolať skreslené predstavy o pokrokovosti daného sociálneho systému. Rozvoj výrobných síl vytvára iba *potencionálne možnosti pre skutočné ľudské vzťahy a uplatnenie rozvoja schopností a materiálnych i kultúrnych (duchovných) potrieb človeka.*

Treba tu ďalej brať do úvahy aj stupeň dosiahnutej a právom zafixovanej i nožnej slobody, možnosti uspokojenia základných i druhotných materiálnych a duchovných potrieb, možnosti rozvoja a uplatnenia bytostných schopností a potrieb človeka danej doby.

Momentálnu úroveň výrobných síl, charakter a tempo ich rozvoja a napokon ani charakter ekonomických vzťahov nemôžeme chápať ako akýsi samostatný svet, existujúci mimo ľudí. Dôležitá je okolnosť, aké sú faktické i možné sociálne, politické a kultúrne dôsledky rozvoja výrobných síl a charakteru ekonomicko-výrobných vzťahov. Aby sme hlbšie pochopili spoločenský pokrok, treba sa vrátiť k Leninovi a pripomenúť jeho analýzu dvoch konkrétnych línií agrárnych programov v revolúcii r. 1906—1907: „V záujme rozvoja výrobných síl (tohto najvyššieho kritéria spoločenského pokroku) nesmieme podporovať buržoázny vývin statkárskeho typu, ale buržoázny vývin roľníckeho typu“. (2, s. 21) K tomuto citátu z Leninovho diela M. I. Petrosianovová v súhlase s našou mienkou poznamenala: „Práve tento Leninov výrok o záujmoch rozvoja výrobných síl ako o najvyššom kritériu spoločenského pokroku, spojený s konkrétnym historickým prístupom k problému, niektorí absolutizujú, dávajú a nechávajú mu všeobecnú podobu, pričom ako vidieť z ich textu, pod výrobnými silami rozumejú predovšetkým ich výrobnotechnickú stránku a nie predovšetkým ľudskú stránku, a potom v tejto podobe vydávajú ho za hotové a jediné najvyššie kritérium sociálneho pokroku vôbec. No takáto metóda zovšeobecnenia myšlienky vytrhnuté z kontextu (analogický výrok môžeme nájsť aj u Marxa) sotva môže vyjadriť marxisticko-leninské poňatie otázky najvyššieho kritéria **sociálneho pokroku** vôbec.“ (5, s. ?)

Pokrokovosť a prednosť socializmu, ako sme už upozornili, nie je možné viazať na momentálne vyššiu techniku, na vyššiu produktivitu práce, ani na vyššiu vzdelanostnú úroveň človeka (pracujúcich nás) ako súčasti výrobných síl, alebo na väčšie množstvo jeho momentálnej spotreby hodnôt. Nemôže byť prednosťou ani pokrokovosťou socializmu cieľ dohnať kapitalizmus vo výrobe a spotrebe, ako sa to u nás v niektorých publikáciách traktovalo. Takýto jednostranný pohľad by sa mohol interpretovať aj v tom zmysle, že kapitalizmus treba predbehnúť ako rozvinutú výrobnokonzumnú spoločnosť. V tomto prípade by sa jednostranne hypostazovala stránka vysoko rozvinutej výroby a dennej spotreby. Socializmus a komunizmus nemožno redukovať iba na vysokú produktivitu práce a vysokú spotrebu. *To sú iba predpoklady pre humanizáciu človeka a ľudstva, ale nie vždy fakt humanizácie a jej cieľ.* Cieľom humanizácie je človek. Mohli by sme povedať, že humanizácia je stotožnenie človeka a cieľa, nie však iba určitých stránok človeka, ale človeka v jeho celistvosti a spoločnosti ako celku.

Produktivita práce a vysoká technika *môžu vytvoriť iba predpoklady* i poten-

ciálne možnosti pre odstránenie sociálnej nerovnosti. Ani súčasný rozvoj vedy a techniky jednoznačne a nevyhnutne nesmeruje k humanizácii a kultúrnosti vzťahov, hoci je nevyhnutným predpokladom ďalšieho progresu ľudstva, ďalej humanizácie, obohacovania človeka v osvojovaní si ľudskej podstaty jej rozvoja. Tieto prostriedky a ich rozvoj sa nemôžu chápať izolovane od úsilia samého človeka, od aktívneho utvárania reálnych možností rozvoja ľudskej osobnosti, od aktívneho uspokojovania materiálnych a duchovných potrieb človeka. *Najvyšším meradlom pokroku v socializme je výroba a vytváranie všemožných podmienok pre rozvoj a slobodu človeka (pracujúcich nás), pre uspokojovanie denných i vznešených potrieb, pre realizáciu jeho ideálov, pre jeho všestranný ľudský rozvoj.* Veď človek je zmyslom a cieľom všetkých premien socialistickej spoločnosti.

V *Manifeste komunistickej strany* sa hovorí, že za komunizmu bude slobodný rozvoj každého jednotlivca podmienkou slobodného rozvoja všetkých, a naopak. Tieto myšlienky boli podstatou Marxovej koncepcie komunizmu. Predpokladom realizácie tejto charakteristiky je aj búrlivý rozvoj výroby, ale to nie je jediný predpoklad. Vysoká produktivita práce sama osebe je iba základným prostriedkom v smerovaní k ľudskej spoločnosti, o ktorej hovoril Marx.

Cieľom socializmu a komunizmu nie je výroba pre výrobu, ale oslobodenie práce, sebarealizácia človeka, vytvorenie novej, skutočne ľudskej spoločnosti. Najzákladnejší historický zmysel socialistickej a komunistickej spoločnosti spočíva v tom, aby sa na vedeckotechnickej a ekonomickej báze socializmu rozvíjala sociálne spravodlivejšia, vyspelejšia, slobodnejšia a v konečných dôsledkoch humánnejšia spoločnosť, než ako to dokázalo buržoázne zriadenie pri svojej vysoko rozvinutej vede, technike, výrobe a produkcii, pretože bolo založené na súkromnom vlastníctve a vykorisťovaní.

Vychádzajúc z myšlienok V. I. Lenina môžeme povedať, že socializmus môže vo svetovom meradle definitívne zvíťaziť nad kapitalizmom, ak dokáže vytvoriť nielen vyššiu produktivitu práce ako kapitalizmus, ale ak súčasne dokáže vybudovať sociálne spravodlivejšiu, slobodnejšiu a napokon ľudskejšiu spoločnosť.

LITERATÚRA

1. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy I. Bratislava 1963.
2. LENIN, V. I.: Spisy, zv. 13, Bratislava 1957.
3. MODRŽINSKAJÁ, J. D.: Ideológia a politika antikomunizmu. Praha 1972.
4. MODRŽINSKAJÁ, J. D.: Současný pravicový revisionizmus. Praha 1973.
5. PETROSIANOVÁ, N.: Lenin a filozofia. Bratislava 1970.
6. FILIPEC, J. — NETOPILÍK, J.: Kritika některých buržoasných interpretací moderní vědy a techniky. Filos. Čas., 1972, č. 1, s. 27.
7. BRYCHNÁČ, V.: Zákonitosti dějin. Společenský pokrok a svoboda. Praha 1974.
8. ROSTOW, W. W.: The Stages of Economic Growth. Anon-Comunist Manifesto, Cambridge 1960.
9. ARON, R.: Dix-huit leçons sur la société industrielle. Paris 1962.
10. FOURASTIÉ, J. — LALEUF, A.: Revolution à l'ouest. Paris 1957.
11. FOURASTIÉ, J.: Le grand espoir du XX-e siècle. Paris 1958.
12. GARAUDY, R.: Le grand tournant du socialisme. Paris 1969.
13. MAKAROVSKIJ, A. A.: Společenský pokrok. Praha 1972.

Иван Сикора

Технократические, а также ревизионистские концепции прогресса и его критериев являются односторонними, поскольку они сводят общий общественный прогресс лишь к техническому прогрессу. По нашему мнению, однако, технический прогресс нельзя отождествлять с гуманизационно-эмансипационным (общий общественный прогресс) прогрессом уже хотя бы потому, что понятие гуманизационно-эмансипационного (общественного) прогресса по своему содержанию намного богаче и шире, чем понятие технического прогресса.

Если уровень развития производительных сил, их моментальное отношение, интерпретируется сам по себе, изолированно от социально-экономических отношений, от социальной системы, от реального положения самих производителей, то это может вызвать искаженное представление относительно прогрессивности данной социальной системы.

Развитие производительных сил создает лишь потенциальные возможности для подлинно человеческих отношений и их реализации, для развития способностей, а также материальных и культурных (духовных) потребностей человека.

ÜBER DAS KRITERIUM DES GESELLSCHAFTLICHEN FORTSCHRITTS

Ivan Sýkora

Die technokratischen und revisionistischen Konzeptionen und Kriterien des Fortschritts sind einseitig, weil sie den gesamten gesellschaftlichen Fortschritt nur auf den technischen Fortschritt beschränken. Unserer Anschauung nach ist jedoch der technische Fortschritt dem humanisierend-emanzipatorischen Fortschritt (dem gesamten gesellschaftlichen Fortschritt) nicht gleichzusetzen, weil der Begriff des humanisierend-emanzipatorischen (des gesellschaftlichen) Fortschritts seinem Gehalt nach viel reicher und weiter ist, als der Begriff des technischen Fortschritts.

Wenn man die Entwicklungsstufe der Produktivkräfte, ihr gegenwärtiges Verhältnis an und für sich — abgetrennt von den sozialökonomischen Verhältnissen, vom gesellschaftlichen System, vom wirklichen Stand der eigentlichen Produzenten interpretiert, kann dieser Umstand verfälschte Vorstellungen von der Fortschrittlichkeit des gegebenen sozialen Systems hervorrufen.

Die Entwicklung der Produktivkräfte schafft nur potentielle Möglichkeiten für echte menschliche Beziehungen und ihre Bewährung, für die Entwicklung der materiellen und kulturellen (geistigen) Bedürfnisse des Menschen.